

INSTORIJSKI URBANI KONTEKTS – INTERPOLACIJA KAO VID URBANE OBNOVE U PODGORICI

HISTORICAL URBAN CONTEXT – INTERPOLATION AS A TYPE OF URBAN RENEWAL IN PODGORICA

Ključne riječi

Interpolacija, Fasada, Kolektivna memorija, Bokeška ulica, Arhitektura u kontekstu.

Key words

Interpolation, Façade, Collective memory, Bokeška Street, Architecture within the context.

Sažetak

Memorija grada koja leži u slojevitosti njegovog razvoja, predstavlja važan faktor u određivanju ključnih generatora identiteta i identifikovanju materijalnog i nematerijalnog nasljeđa kao stub njegovog urbanog kontinuiteta. Polazeći od stava da se arhitektura može proučavati samo u odnosu na kontekst njenog istorijskog razvoja, proizilazi i jedinstvenost i originalnost arhitekture, koja predstavlja akumulaciju svega onog što čini genius loci i zeitgeist u kome nastaje. Samim tim gradska prošlost treba da predstavlja pripremu ulaska u budućnost.

Ovim istraživanjem dat je pregled kako je različitim metodama interpolacije kojima je moguće djelovati u istorijskom urbanom kontekstu, sa osvrtom na kontekst Podgorice. U radu je dat predled uloge interpolacije od osnova za najatraktivnije vrste urbane obnove do "estetskog furnira" novoizgrađenih struktura. Upravo iz tog razloga Bokeška ulica u današnjem kontekstu predstavlja novoaktivirani centar, što se često dešava da usljed krize identiteta, istorijski tokovi u razvoju grada, prikazuju povratak starom dijelu grada kao stjecištu identitetskih vrijednosti i kolektivne memorije. Postavlja se pitanje konačnog stava kada je riječ o intervencijama u Bokeškoj ulici. Da li postoji uspješan model interpolacije koji garantuje kvalitetan kompromis?

Abstract

Town memory, situated in the stratification of its development, represents an essential factor in determining key generators of identity and identification of material and non-material heritage as the pillar of its urban continuity. The uniqueness and authenticity of architecture, which represent the accumulation of everything composing genius loci and zeitgeist in which it occurs, stem from the viewpoint that architecture may be examined only in relation to the context of its historical development. Therefore, urban past should represent the preparation for entrance into the future.

The study starts by giving an overview of how different interpolation methods that is possible to act in historical urban context, with regard to the context of Podgorica. The work provides an overview of the role of interpolation as the most active type of urban renewal or "aesthetic veneer" of newly built structures. Thus, Bokeška Street today represents a newly activated gathering centre, and it usually happens that, due to identity crisis, historical trends in town development present the return to the old part of the town as the confluence of identity values and collective memory. There is a question of final viewpoint regarding interventions in Bokeška Street. Is there any successful interpolation model which guarantees a quality compromise?

UKD 711.16(497.16)
COBISS 1.02
Prejeto 24.3.2017

Emma Alihidžić Jašarović, MsC

Univerzitet Crne Gore, Arhitektonski fakultet
Bul. Džordža Vašingtona bb, 81000 Podgorica, Crna Gora
emajasarovic@gmail.com

Sanja Paunović Žarić

Univerzitet Crne Gore, Arhitektonski fakultet
Bul. Džordža Vašingtona bb, 81000 Podgorica, Crna Gora
paunovicsanja@gmail.com

doc. dr. Veljko Radulović

Univerzitet Crne Gore, Arhitektonski fakultet
Bul. Džordža Vašingtona bb, 81000 Podgorica, Crna Gora
paunovicsanja@gmail.com radulovic.veljko@gmail.com

1. Uvod

Jedan od ključnih resursa grada koji je neophodno razumjeti i zaštititi kao fokalnu tačku grada su njihova historijska jezgra, kao jedinstvena mjesta gradskog urbanog sklopa. U ovom radu biće analizirano pitanje prostorne transformacije Bokeške ulice kao segmenta starog gradskog jezgra Nove varoši u Podgorici i dati moguća rješenja interpolacije novih objekata u već postojeću strukturu. Dinamičke promjene u razvoju savremenog grada, bitno utiču na poziciju i značaj starog gradskog jezgra. Na taj način urbani rast, podstaknut snagom globalne ekonomske sile, značajno utiče na promjenu urbanog identiteta, što u mnogome uslovljava održivost grada i trasira njegove pravce razvoja u budućnosti. Većina gradova u regionu dijeli slično iskustvo kada je u pitanju prostorna manifestacija tranzicionog društva, pri čemu su usljed društveno – političkih i ekonomskih uticaja doživjeli značajne transformacije iz jednog prostorno-semantičkog stanja u drugo. Uočava se stepen proizvoljnosti novonastale arhitekture, a što dovodi do arhitekture koja je izopštena iz konteksta i usmjerena na destrukciju i negaciju istog.

U tom smislu, ovo istraživanje će istaći problem tretmana Bokeške ulice u Podgorici (Crna Gora), posljednje i jedine historijske urbane cjeline u Novoj varoši, koja predstavlja paradigmu diskontinuiteta identiteta grada. Preispitujući temu principa i uloge savremene interpolacije u Bokeškoj ulici u današnjem kontekstu, kroz karakter novonastalih intervencija, kao i konvencionalni stav o arhitektonskom uzoru iz prošlosti, analizirana su najprije dva ključna stava na kojima će se bazirati dalje opservacije:

- 1) onaj u kome se historijski zasnovan izraz smatra vrhunskim rezultatom koji je teško dostići, a gotovo nemoguće nadmašiti, i
- 2) onaj u kome tradicionalni sistem značenja prolazi kroz vidne promjene, u kome se preispituju popularne pretpostavke i izražavaju vrijednost vremena u kome nastaju.

Iz tog razloga nije nimalo jednostavno praviti arhitekturu u postojećem izgrađenom gradskom tkivu.

1. Introduction

One of the key resources of the town which needs to be understood and protected as its focal point are its historical nucleuses, as unique places of urban town constitution. This paper will analyse the question of spatial transformation of Bokeška Street as the segment of old town nucleus of "New town" in Podgorica and provide possible solutions of interpolation of new buildings in already existing structure. Dynamic changes in the development of a modern town essentially influence the position and importance of old town nucleus. Thus, urban growth, encouraged by the strength of global economic power, significantly influences the change of urban identity, which considerably conditions the sustainability of the town and traces its future development directions. The majority of towns of the region have similar experience regarding spatial manifestation of transitional society, while, due to socio-political and economic impacts, they have experienced significant transformations from one spatial-semantic state into another. The level of randomness of a newly made architecture has been noticed, leading to the architecture outcast from the context and directed towards its destruction and negation.

In this sense, this research will point out the issue of treatment of Bokeška Street in Podgorica (Montenegro), the last and only historical urban unit in the "New town", which represents the paradigm of discontinuity of town identity. Reviewing the topic of the principle and role of contemporary interpolation in Bokeška Street in nowadays context, through the nature of newly made interventions, as well as conventional viewpoint regarding architectural ideal from the past, first of all, two key viewpoints have been analysed and they will be the bases for future observations:

- 1) the one in which historically based expression is considered as the top-line result difficult to achieve and almost impossible to outreach, and
- 2) the one in which traditional system of signification undergoes obvious changes, within which popular assumptions have been examined, expressing the value of times in which they are created.

Ne uzimajući hermetičan stav prema istoriji i istorijskom nasljeđu kao dominantan, i uvažavajući potrebe grada za njegovim razvojem i širenjem, postavlja se pitanje kako izvršiti novu artikulaciju prostora i riješiti stroge prostorne zahtjeve bazirane na očuvanju kompoziciono - likovnih kvaliteta, a koji predstavljaju sedimentaciju kulturno – istorijskih tokova.

Jedna od zahvalnih tema za realizaciju ove ideje jeste upravo zadatak Interpolacije koji podrazumijeva imperativ dogradnje urbanog i arhitektonskog identiteta lokacije, u uslovima definisanog, ograničenog i kulturno slojevitog konteksta. Ovakve okolnosti prepoznate su u Bokeškoj ulici u Podgorici gdje je i locirano istraživanje studijske godine 2012/13, koje je rađeno u okviru predmeta Enterijer 1 i 2, na Arhitektonskom fakultetu – Univerziteta Crne Gore. Ova ulica predstavlja živopisan gradski ambijent koji je svojom slojevitošću i ambijentalnim svojstvima bio motivišući faktor za istraživanje i stvaranje. Rad se odvijao kroz simuliranu interpolaciju novog objekta u ulični niz, ili interpolaciju prilikom rekonstrukcije postojećih struktura. Porodično stanovanje i poslovni - kreativni inkubator definisani su kao programski okvir za istraživanje i projektovanje. Reafirmacija autentičnih i vitalnih ambijenata grada pokazala se kao zahvalan projektantski izazov. Istraživanje je potvrdilo da se ista može ostvariti i kroz istraživanje mogućnosti i konceptata unutrašnje arhitekture i njene relacije sa jasno definisanim fizičkim i kulturnim kontekstom. Zadatak je podrazumijevao i izradu idejnog arhitektonskog rješenje čitavog objekta. Program stambenog objekta trebalo je definisati prema karakteru korisnika koji ga nastanjuju ili poslovni - kreativni inkubator.

Rezultati jednosemestralnog rada na predmetnom istraživanju ilustrovali su raznovrsnost konceptualnih pristupa programima, kao i arhitektonskog tretmana zadatih tema. Afirmacija izučavanja unutrašnjih kontradiktornosti ili polova discipline bila je polazna platforma za definiciju konkretnog projektnog programa i fizičkog konteksta istraživanja - odabira konkretne lokacije u uličnom nizu.

Dvojnost unutra/spolja i anvelopa/sadržaj bila je zahvalna za polazne zaključke i koncepte koji su opredjelili dalji razvoj projekata u oba programska okruženja. Kao konceptualna vodilja u nastavku njegove izrade definisana je potreba za kreiranjem identiteta, identifikovanjem sa mjestom u kome se boravi, radi ili živi.

2. Fizička struktura grada kao izraz kontinuiteta identiteta; Kolektivna memorija

"Forma grada jeste prije svega izraz... istorijskog i prostornog i fizičkog kontinuiteta" [Radović, 2009]

Polazeći od definicije grada kao neprekidnog procesa, ističe se kontinuitet razvoja usklađen sa istorijskim stanjem, kao imperativ u genezi grada. "Grad je organizam koji nije imun od raznih bolesti, danas su one gotovo neizlječive. Grad nije nikada konačan i dovršen, već samo živ organizam podložan stalnim promjenama. Mi kao arhitekta moramo da nastojimo da prostori života građana budu funkcionalni, ugodni, čovjekomerni i maštoviti. Tako bi se odužili prostorima našeg življenja" [Kolacio, 1978]. Poznavanje istorijskog razvoja grada je od posebnog značaja za svako planiranje, jer se svaka epoha kontinualno nadovezuje na prethodnu. Polazeći od stava da se arhitektura može proučavati samo u odnosu na kontekst njenog istorijskog razvoja, proizilazi i jedinstvenost i originalnost arhitekture, koja predstavlja akumulaciju svega onog što čini genius loci i zeitgeist u kome nastaje. Samim tim gradska prošlost treba da predstavlja pripremu za ulaz u budućnost. "Istoričnost jedne fizičke sredine nije samo u trajnosti i starosti objekata, nego i u fiksiranim ljudskim impulsima i stanjima, željama i vjerovanju, imenima i tradicijama, sjećanjima i legendama, u mitovima i duhu što ih grad zadržava i prenosi kroz vrijeme i u datom prostoru" [Radović, 2009]. Iako su pristalice ove ideje veoma često proglašavani konzervativcima, gradsku sliku treba posmatrati kao kolaž i scenu sjećanja, koja služi kao podloga za dalji razvoj grada. Istorijski grad nažalost je opterećena uspomenama, stoga, sintetizujući ideju neprekidnosti u razvoju grada, fizička struktura ostaje ubilježena u urbanoj memoriji grada.

This is the reason why it is not easy at all to develop architecture within the existing developed urban fabric. Disregarding hermetic viewpoint related to history and historical heritage as dominant, and appreciating the needs of the town for further development and extension, there is a question of how to perform new articulation of space and solve strict spatial requests based on the preservation of compositional – artistic qualities, which represent the sedimentation of cultural – historical trends.

One of helpful topics for the implementation of this idea is the task of Interpolation which entails the imperative of upgrading urban and architectural identity of a location, under the conditions of defined, limited and layered context. Such circumstances have been recognized also in Bokeška Street in Podgorica, the location of the research of academic year 2012/13, which was carried out within the course Interior design 1 and 2, at the Faculty of Architecture - University of Montenegro. This street represents a picturesque town setting which was a motivational factor for the research and creation, due to its stratification and ambience nature. The work was carried out through simulated interpolation of a new building along the street array, or interpolation during the reconstruction of existing structures. Family dwelling and business-creative incubator are defined as programme framework for research and design.

Reaffirmation of authentic and vital environment of the town has proved to be a favourable designer challenge. The research has confirmed that it may also be achieved via the research of possibilities and concepts of interior architecture and its relationship with clearly defined physical and cultural context. The task entailed the development of conceptual architecture design of the whole building. Residential building programme should have been defined in line with the nature of beneficiaries who inhabit it or by contents for business-creative incubator. The results of a semester work on this research have illustrated diversity of conceptual approaches to the programmes, as well as architectural treatment of assigned topics.

Affirmation of study of internal contradictions or opposite side of the discipline was a starting platform for the definition of a specific design programme and physical research context – the choice of a specific location in the street array. Dichotomy of inside/outside and envelope/content was useful for starting conclusions and concepts which determined further development of projects in both programme environments. The need for creating identity, identification with the place of stay, work or living was defined as conceptual guide in the follow-up of its development.

2. Physical structure of the town as expression of identity continuity; Collective memory

"The form of a town is first of all the expression of ... historical and physical continuity" [Radović, 2009]

Starting from the definition of a town as incessant process, development continuity harmonized with historical condition has been pointed out as imperative in town genesis. "Town is an organism not resistant to various diseases and today they are almost incurable. Town is never final and completed, but an active organism susceptible to permanent alterations. We architects have to do our best so that the spaces of life of citizens be functional, cosy, human-oriented and imaginative. In this way, we would return the depts to the spaces of our living" [Kolacio, 1978]. The knowledge of historical town development is of special importance for each planning, as each epoch is continually linked to the previous one. The uniqueness and authenticity of architecture, which represent the accumulation of everything composing genius loci and zeitgeist in which it occurs, stem from the viewpoint that architecture may be examined only in relation to the context of its historical development.

Therefore, urban past should represent the preparation for entrance into the future. "Historicity of one physical environment is not only in durability and antiquity of buildings, but also in fixed human impulses and conditions, wishes and beliefs, names and traditions, memories and legends, myths and spirit retained by the town and transferred through time and within certain space" [Radović, 2009].

Memorija grada koja leži u slojevitosti njegovog razvoja, predstavlja važan faktor u određivanju ključnih generatora identiteta i identifikovanju materijalnog i nematerijalnog nasljeđa kao stub njegovog urbanog kontinuiteta. Žak Derida sagledava grad kao kontinualan proces, ističući nepotpunost (a ne nedovršenost) i nezasićenost urbanog prostora: "Ta nezasićenost ne znači da ćemo ostavljati netaknute ili neuređene prostore. Treba graditi tako da nove funkcionalne i estetske kombinacije mogu beskrajno obogaćivati konzervirajući, zasnivati štiteći, čuvati nasljeđe na životu ne svodeći grad na muzej ili spomeničko groblje, što grad uvijek u sebe uključuje, ali što on nikad neće biti" [Derrida, 1992].

Polazeći od definicije konteksta koji je determinisan prema prirodnim i kulturološkim (istorijskim i graditeljskim) karakteristikama mjesta, ovdje će biti analizirani aspekti i uticaji na kreiranje identiteta i karaktera novih objekata i interpolacija u Bokeškoj ulici. Fuzija prostora, vremena i ljudskog faktora definišu prostorno iskustvo koje određuje kontekst i kvalitet jednog mjesta. Pojam konteksta je veoma složen u konceptu i podrazumijeva sve ono što potiče iz unutrašnjih osobina prostora, vidljivo i nevidljivo, materijalno i nematerijalno, a što formuliše njegovo značenje. Arhitektura u prostoru je uvijek u dijalogu sa istorijom, odnosno prostorom u kome se nalazi u datom vremenu. Jedan prostor odlikuje sve ono što su njegove ranije funkcije i istorijski tragovi. Mnogi teoretičari proučavali su specifičnosti mjesta i faktore koji utiču na njegovo stvaranje, pa tako Kristijan Norberg Šulc piše o „koncentraciji mjesta“ [Existence, Space and Architecture, 1971], a Simon Unwin o "identifikaciji mjesta" [Analysing Architecture, 1997], Feld i Basso o "osjećaju mjesta" [Senses of Place, 1996]. Uspjeh jednog društva u velikoj mjeri uslovljen je kvalitetnim kontekstom, a kontekst je usko vezan sa sedimentiranim identitetom, kao polaznom tačkom strategije njegovog razvoja. Jedan od glavnih zadataka svakog grada je da definiše urbani identitet, koji se a priori zasniva na kolektivnom sjećanju ljudi koje proizilazi iz prirodnih i kulturnih (materijalnih i nematerijalnih) karakteristika kulturnog nasljeđa.

Takva sjećanja nisu izolovana jer su usko vezana za prostor i vrijeme u kome nastaju. U skladu sa ovim, prostor se može formulirati i kao istorijsko ukorijenjeni skup tradicija i vrijednosti koje se prenose generacijama, određujući mu karakter i specifičnosti [Bauman, 1996]. Upravo iz tog razloga Bokeška ulica u današnjem kontekstu predstavlja novoaktivirani centar okupljanja velikog broja ljudi, što se često dešava da usljed krize identiteta, istorijski tokovi u razvoju grada, prikazuju povratak starom dijelu grada kao stjecištu identitetskih vrijednosti i kolektivne memorije.

3. Osvrt na Brenta Brolina i "Arhitekturu u kontekstu"

U svojoj knjizi "Arhitektura u kontekstu", Brent Brolin na velikom broju primjera iz prakse pokušava da nađe odgovor koja je to formula koja daje uspješan rezultat u interpolaciji, akcentujući važnost promatranja okruženja u kome novi objekat nastaje. On smatra da je interpolacija najosjetljiviji projektantski zadatak, i da u tom smislu stvaranje u duhu vremena, je manje značajno nego postojanje karaktera ambijenta (duh mjesta). Zbog toga se on zalaže za veoma kompleksnu analizu konteksta, ne podržavajući proizvoljan eklekticizam, niti ignorantski – akontekstualni pristup koji ne tretira ambijent u kome nastaje. Brolin usmjerava projektanta na izbor rješenja zavisno od međusobne vizuelne saglasnosti objekata, jer bi na taj način inspiracija proistekla iz duha mjesta doprinoseći isticanju karaktera postojećeg ambijenta.

U toku istraživanja on kritikuje modernu, smatrajući da je ona najviše uticala na buduće generacije arhitekata koji su stvarali u nadmenom ubjeđenju i potrebi da svoj rad ne prilagode starijoj arhitekturi koja okružuje njihova ostvarenja. Modernisti su od samog početka pokušavali da iz teorije i prakse izbrisu arhitektonsku istoriju, što je rezultiralo nepostajanjem kontinuuma u modernim gradovima izražavajući destruktivni individualizam ega i straha od monotonije. On navodi da je arhitektonski ego veoma opasan uticajni faktor, jer arhitekti osjećaju da nije dovoljno originalno ono djelo koje nije jedinstveno po formi i konceptu.

Although the supporters of this idea were very frequently pronounced as conservatives, town image should be regarded as the patchwork and scene of memories, serving as the basis for further town development. Town history is inevitably burdened by memories, therefore, by synthesizing the idea of permanence in town development, physical structure remains noted in urban memory of the town. Town memory, situated in the stratification of its development, represents an essential factor in determining key generators of identity and identification of material and non-material heritage as the pillar of its urban continuity. Jacques Derrida observes the town as continuing process, emphasizing imperfection (not incompleteness) and desaturation of urban space: "Such desaturation does not mean that we will leave intangible or unordered spaces. Building should be carried out so that new functional and aesthetic combinations may endlessly enrich by conserving, establish by preserving, protect life heritage by not reducing the town to a museum or monumental cemetery, what has always been included in the town, but what it will never be" [Derrida, 1992]. Starting from the definition of context determined against natural and cultural (historical and building) characteristics of a place, aspects and impacts on the creation of identity and characters of new buildings will be analysed, as well as the interpolation in Bokeška Street. The fusion of space, time and human factor define spatial experience which determines the context and quality of a place. The term context is very complex in its concept and it entails everything which originates from internal features of a space, visible and invisible, material and non-material, but which formulates its meaning. Architecture in space has always been in dialogue with history, i.e. the space in which it is found at certain time. One space is characterized by its prior functions and historical traces. Numerous theoreticians have studied specificities of place and factors influencing its creation, so Christian Norberg-Schulz writes about the "concentration of a place" [Existence, Space and Architecture, 1971], while Simon Unwin writes about the "identification of a place [Analysing Architecture, 1997], Feld and Basso about the "feeling of a place" [Senses of Place, 1996].

The success of a society has been greatly conditioned by a quality context, while the context is closely related to sedimentary identity, as the starting point of its development strategy. One of the main assignments of each town is to have its urban identity defined, which is a priori based on collective memory of people resulting from natural and cultural (material and non-material) characteristics of cultural heritage. These memories are not isolated as they are closely related to the space and time at which they are created. Accordingly, the space may be formulated also as historically rooted set of traditions and values transferred to generations, determining its character and specificities [Bauman, 1996]. Thus, Bokeška Street today represents a newly activated gathering centre of a large number of people, and it usually happens that, due to identity crisis, historical trends in town development present the return to the old part of the town as the confluence of identity values and collective memory.

3. Review of Brent Brolin and "Architecture in Context"

In his book "Architecture within the Context", in a number of examples, Brent Brolin tries to find the answer about the formula which gives successful result in interpolation, emphasising the importance of observing environment wherein the new building emerges. He considers that interpolation is a most sensitive design task, and to that end, creation in the spirit of the time is less important than existence of the character of ambience (*genius loci*). That is why he advocates for a very complex context analysis, not supporting either arbitrary eclecticism or a neglecting – non-contextual approach, which does not address the environment in which it emerges. Brolin instructs the designer to select solutions depending on mutual visual concord of objects, since in that manner inspirations would arise from the *genius loci*, contributing to the distinction of character of the existing ambience.

In the course of the research, he criticises modern architecture, considering that it had the most significant influence on the following generations of architects who

Oni su veoma često projektovali svoje kuće kao da će da egzistiraju u nekoj vrsti vizuelnog vakuma, ne uspostavljajući odnos sa okolinom, stvarajući estetski prihvatljivu alternativu. Oni se pozivaju na originalnost koju je trebalo da obezbijede nekim novim ostvarenjem, dok Brolin smatra da je upravo ta mjera umjetničkog uspjeha nanijela najveću štetu vizuelnom kontinuitetu u našim sredinama. Prihvatajući takav stav u traganju za veličanstvenom arhitekturom, ignorisali su vizuelno naslaganje zatečenog konteksta. Za razliku od ovog koncepta nekadašnji gradovi ukazuju na pažljivo komponovanje prostornih odnosa, koji nastaje poštovanjem estetskih principa uz uvažavanje postojećeg ambijenta. Ako je novi objekat tijesno povezan sa susjedom, pozajmice arhitektonskih formi i motiva su ipak neizbježne, a stepen do koga su originalne forme prevedene u apstraktno, očigledno utiču na njegovu prepoznatljivost. Postmodernisti su uvidjeli da je istorija opravdan izvor inspiracije, premda ovakav pristup takođe ne bi smio da ograničava projektantsku kreativnost i originalnost.

Artur Tristan Edvards u svojoj knjizi "Dobri i loši maniri u arhitekturi", navodi da je ključna stvar u percipiranju interpolacije, da arhitekti moraju da shvate kako je svaki objekat uvijek najprije viđen kao dio šire urbane cjeline. Time se podržavaju svi pristupi interpolaciji koji imaju u osnovi svijest da će njihov red biti ocjenjivan kao dio šireg prostornog okruženja. Robert Stern (Robert Stern) daje tri predloga koja mogu da rezultiraju uspješnom interpolacijom: 1. Povezivanje sa neposrednim okruženjem – kontekstualizam; 2. Aludiranje: pozivanje na istoriju arhitekture ali koja prevazilazi "eklektizam"; 3. Ornamentalizam: koje se postiže kroz zadovoljstvo uljepšavanja arhitekture.

Brolin se nadovezuje na ideju da arhitektonsko djelo ne možemo posmatrati nezavisno od svog okruženja, već oko percipira arhitektonski ansambl u cjelini. On smatra da je ukras na fasadi najmanje važan element, a da će utvrđivanje opšte sličnosti između starog i novog (sličnost po visini materijalima, masi, proporciji otvora...), samo po sebi obezbijediti njihov skladan vizuelni odnos.

Uzimajući za osnov složenost vizuelnog okruženja u odnosu na koji interpoliramo nove strukture, Brolin postavlja i veoma važno pitanje, šta se dešava ukoliko nema prepoznatljivog i dovoljno izraženog okruženja. Kroz dugi niz godina ustanovljen je standard: "ukoliko određeno okruženje nije apsolutno homogeno, onda to okruženje i ne postoji". Opravdane su interpolacije nastale unošenjem različitosti i inventivnosti, koje ostaju u okvirima konzistentne i koherentne vizuelne tradicije, jer ustanovljavanje osjećanja vizuelnog kontinuiteta ne znači istovremeno i balzamovanje susjedstva.

Ponekad je objekat koji odudara od svog okruženja poželjan u vizuelnom smislu, pa se tada postavlja pitanje mjere u kojoj neki objekat (ne) pripada vizuelnom kontinuitetu. Konzervativizam ne predstavlja uvijek pozitivan arhitektonski akt, ako proizilazi iz najpovršnijeg ukazivanja, koje ne uspijeva da nađe odgovarajući odnos sa okruženjem. Ovakav pristup kontrasta nasuprot harmonije oduvijek je jako privlačan za arhitekte. Brolin takođe prihvata mogućnost da se može uspostaviti kvalitetan odnos starog i novog upravo stvaranjem kontrasta. Analizirajući brojne primjere, on dolazi do zaključka, da su arhitekti kako bi se uhvatili u koštac sa naslijeđemom arhitekturom, a težeći za čistinom i jednostavnošću koja ne pripada istom stilu, uveli elegantno rješenje praznine – spona. Spونا veoma često može spriječiti vizuelni konflikt između starog i novog. Brolin navodi nekoliko tipova spona, a koji se odnose na povlačenje novog objekta u odnosu na postojeći ulični front, uvođenje novog uskog elementa koji ublažava prelaz sa starog na novo, a što je neutralna površina koja stvara iluziju da dva objekta u stvari i nisu spojena.

Da je interpolacija veoma složen projektantski problem ukazuje i činjenica da nekad vizuelna doslednost po svim kriterijumima za uspješnom interpolacijom, rezultira dosadom. Zato kao ključni pojam i odgovor Brolin uvodi pojam mjera harmonije koja za uspješan pristup predlaže da se ustanovi vizuelni kvorum, tako što će se zadovoljiti dovoljan broj kriterijuma za preuzimanje "teme" susjednih objekata.

created in their proud persuasion and need to avoid adjustment of their work to the old architecture surrounding their achievements. Since the very beginning, the modernists have tried to erase architectural history from both theory and practice, which resulted in the lack of continuum in modern towns, expressing destructive ego individualism and a fear from monotony. He states that the architectural ego is very dangerous influential factor, as architects think that a work is not original enough, if it is not unique by its shape and concept. Very often they designed their houses as if they existed in a kind of a visual vacuum, without establishing any relation with environment, thus creating aesthetically acceptable alternative. They refer to the originality they were supposed to provide in some new creation, while Brolin thinks that exactly the measure of artistic success made the greatest harm to the visual continuity in our environments. By accepting that opinion in searching for a dignified architecture, they have ignored visual disarrangement with existing context. Unlike this concept, old towns indicate careful composition of spatial relations, which implies observance of aesthetic principles and existing ambience.

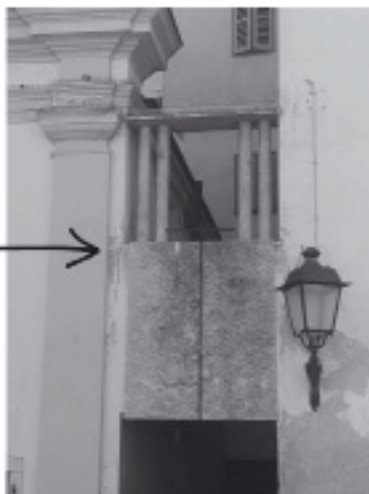
If the new building is closely related to the neighbouring one, borrowings of architectural forms and motives are unavoidable, and the extent to which original forms are translated into abstract ones, obviously influence its recognition. Postmodernists have seen that history is a justified source of inspiration, although this approach must not limit designers' creativity and originality.

In his book "Good and Bad Manners in Architecture", Arthur Trystan Edwards states that architects must realise, and this is the key thing in perceiving interpolation, that each building is primarily seen as a part of wider urban entirety. This supports all approaches to interpolation, which are based on the fact that their order will be assessed as a part of wider spatial environment. Robert Stern gives three proposals which may result in successful interpolation: 1. Relation with an immediate environment – contextualism; 2. Insinuation: reference to the history of architecture, which exceeds "eclecticism"; 3. Ornamentalism: achieved through the pleasure of beautifying architecture.

Slika 1: Boris Podrecca - Piran, 1990. Obnova crkve Sv. Donata u galeriju i papirnicu - "Spona" kao element uspješnog uklapanja sa arhitektom prošlosti. [Izvor: <http://www.rightmove.co.uk/overseas-property/property-43288080.html>]

Figure 1: Boris Podrecca – Piran, 1990. Reconstruction of the church St. Donat in to gallery and the paper shop. "Spona" the missing link from the past.

4. Bokeška ulica - analiza konteksta

Vratimo se na ključne faze u historiji podgoričkog urbanizma i arhitekture, kako bismo bolje razumjeli današnje tokove i status u kome se danas nalazi Bokeška ulica. Podgorički urbanizam je bio veoma promjenljiv u konceptu, a na to ukazuju potpuno suprotni pristupi u različitim periodima razvoja grada, ali kao takav nije imao karakter obnove. U odnosu na tu činjenicu, nije se u svijesti ljudi formiralo zaštitnički odnos prema onom što je naslijeđeno, a što se želi sačuvati. Ovdasnji dokaz za takav pristup su Stara varoš i Nova (Mirkova) varoš u Podgorici, koje su izobličene do neprepoznavanja. U prilog takvoj (ne)zaštitničkoj filozofiji nasljeđa jeste period kada su progresivističke ideje 50ih godina, pri čemu je modernistički kontekst bitno uticao na redefinisane pojma historijskog konteksta, zasnovan na negaciji tradicije i njenih vrijednosti. Takav stav koji nije tretirao čovjekovu identifikaciju sa prostorom, odvajajući objekat od mjesta, danas je u mnogome zaslužan za naše otuđenje od urbanog prostora.

Socijalistički koncept "izjednačavanja" također je doprinio osjećaju gubitka identiteta, gubitku memorije, što dovodi do jednog sasvim novog stanja u kome se danas nalaze naši gradovi i naše društvo. Takva klima zahvatila je i podgorički urbanizam, koji se odmah odrazio na najosjetljiviji dio starog gradskog tkiva. Grad se razvijao sa druge strane Morače (Novi grad), prelazeći iz klasicističkog grada (s kraja XIX vijeka do 1958. godine) u funkcionalistički grad sa jasnim obilježjima onovremenog trenda urbanizacije. Nova varoš je u tom smislu emitovala sukob između potrebe za modernim urbanim razvojem i potrebe za očuvanjem historijskog nasljeđa grada, dok je Novi grad težio da postane modernistički kontrapunkt starovaroškom tradicionalizmu. Nova varoš, izgrađena veoma heterogeom arhitekturom i disparitetnim sadržajima, danas odiše protivurečnošću i napetošću. Arhitektura je u tom smislu odraz i predstava realnosti. tim i cjelokupne slike grada. Upravo takav odnos prema nasljeđu, ovu velikim dijelom sačuvanu ambijentalnu cjelinu čini dodatno važnom u kontekstu promatranja tendencija u daljem razvoju njenog uličnog fronta, a samim tim i cjelokupne slike grada.

Slika 2: Nekadašnji izgled, Nova (Mirkova) Varoš, Podgorica [Izvor: Dokumentarni film "Mirkova Nova varoš 1886 - 1941" autora Mitra Miranovića].

Figure 2: Nova Varoš (Mirkova) in the past. [Source: Documentary "Mirkova Nova varoš 1886 - 1941", M. Miranović].

Slika 3: Prikaz uničnog niza Bokeške ulice u Podgorici.

Figure 3: Houses in the Bokeška Street in Podgorica.

Brolin adds upon the idea that architectural work cannot be observed outside its environment, but the eyes perceive architectural ensemble as a whole. He thinks that the façade ornament is the least important element and that establishment of general similarity between old and new (similarity in heights, materials, masses, proportion of openings ...), will provide their balanced visual relation. Taking as a basis the complexity of visual environment in relation to which we interpolate new structures, Brolin raises very important question about what happens if there is no recognisable and sufficiently distinct environment. Through series of years a standard has been established: "if certain environment is not absolutely homogenous, then it does not exist". Justified interpolations have been made by the introduction of differences and innovations which remain in the framework of consistent and coherent visual tradition, since the impression of visual continuity does not mean at the same time embalming neighbourhood.

Sometimes, the building which contrasts its environment is desirable in visual sense, and then the question is raised about the extent to which a building belongs (or not) to the visual continuity. Conservatism is not always positive architectural act, if it derives from the most superficial indication, which does not manage to find appropriate relation with the environment. Such an approach of contrast opposite to the harmony has always been attractive for architects. Brolin also accepts the possibility that the quality relationship between the old and the new may be established exactly by creating contrasts.

Having analysed numerous examples, he has come to a conclusion that, in order to cope with the inherited architecture, while striving for purity and simplicity, which do not belong to the same style, the architects have introduced elegant solution of emptiness – link. The link very often may prevent visual conflict between the old and the new. Brolin mentions several types of links, which are related to withdrawal of a new object object in relation to the existing street frontage, , introduction of the new narrow element, which mitigates

transition from the old to the new, and this is the neutral surface which makes an illusion that two objects are not linked in fact.

That interpolation is a very complex design problem was also pointed out by the fact that former visual consistency for successful interpolation by all criteria, results in boredom. That is the reason why as the key term and reply, Brolin has introduced the term of concord measure, which as a successful approach offers to establish visual quorum, in a way that it satisfies sufficient number of criteria to take over the "topic" of nearby buildings.

4. Bokeška street – context analysis

Let's go back to key phases in the history of urbanism and architecture of Podgorica, so as to better understand today's trends and status of the present Bokeška Street. The concept of urbanism of Podgorica was very variable, and this is indicated by totally different approaches in various periods of town development, but as such it did not have the nature of renovation. With regard to this fact, people have not developed a protective attitude towards the heritage, which they want to preserve. Present evidence for such approach are "old town and new (Mirko's) town" in Podgorica, which have been deformed up to the level of non-recognition. The period of progress ideas, dominant in fifties, is in favour of such (non) protective philosophy of heritage, while modernist context significantly influenced the redefinition of the term of historical context, based on the negation of tradition and its values. Today, such viewpoint, which did not treat human identification with the space, separating the building from the place, is mostly to be blamed for our alienation from urban space. Socialist concept of "equalization" has also contributed to the feeling of identity loss and memory loss, leading to a completely new condition of our towns and our society today.

Such climate encompassed the urbanism of Podgorica as well, which was immediately reflected in the most sensitive part of old urban fabric.

Bokeška ulica je važan arhitektonski i likovni segment Mirkove (Nove) varoši, koja je građena prema urbanističkom projektu ruskog inženjera Vladimira Ivanoviča Vormana. Formiranje Nove varoši nosi sa sobom i obrise neoklasicizma XIX vijeka, uz umjetnički odraz secesionizma i eklekticizma objekata između dva rata. Takvi objekti u djelimično izmijenjenom obliku koncentrisani su upravo u Bokeškoj ulici, i kao takvi stekli su izvjestan stepen istoričnosti i ambijentalnosti, pa ih danas prihvatamo kao autentične elemente gradskog tkiva.

4. Projektovanje fasadnog omotača kao element interpolacije

Korijen riječi "fasada" vezan je za latinsku riječ *facies* (lice). Fasada predstavlja lice objekta i komponentu preko koje se najdirektnije identifikuje objekat. Savremena arhitektura se sve više okreće tretmanu fasadnog omotača kao nezavisnog elementa, pridodajući mu višeslojnost u značenju i funkcijama. Fasada više ne predstavlja "granicu" koja zatvara neki volumen, već predstavlja sponu između prirode, okruženja, objekta i unutrašnjeg volumena. Brojnost i višeslojnost funkcija koje fasada preuzima, tehnička svojstva koja uključuje, dodatno usložnjavanje značenja i tumačenja isprepletani sa ovim procesima, zahtijevaju da se kritički sagledaju fizičke, funkcionalne i simboličke granice fasade, i otvora uopšte. "Nove tehnologije, materijali i njihove mogućnosti u korišćenju dale su arhitekturi ohrabrujući motiv, jer bi idejni programi mogli osigurati njihovu egzistenciju u budućnosti" [Ugljen Ademović, 2012]. Uz tehnološka rješenja se često nameće i pojam "održiv", aludirajući na arhitekturu koja uvažava svoje prirodno okruženje, a tehnološka rješenja služe da doprinesu očuvanju prirodnih vrijednosti i resursa, čuvajući identitet i obezbjeđujući komfor svojom – tektonikom, proporcijama i harmonijom. Posmatrajući omotač objekta kao element interakcije enterijera objekta sa okruženjem, "kako sa tehničkog, tako i u semantičkom smislu, kao svojevrsnu anvelopu koja u savremenoj arhitekturi predstavlja kompleksni sistem koji slojevito definiše i artikuliše navedene teme" [Ugljen Ademović, 2012].

U radu je dat pregled uloge svjetlosti (kako dnevne tako i vještačke) u tretmanu fasade na primjerima savremenih interpolacija. Analizirana je upotreba klasičnih elemenata, i ukazano je transponovanje tradicionalnih ili prirodnog jezika, kao univerzalnog bioklimatskog odgovora na uslove lokaliteta, transformišući njihove formalne mogućnosti upotrebom novih tehnoloških dostignuća. Pokazano je da se takva arhitektura može interpolirati i vratiti mjestu i vezati za odvijanja u prostoru, a može doprinijeti promjeni lika i ekološke slike naših gradova, uopšte.

Razvojem savremenih tehnoloških rješenja, anvelopa objekta tretira se kao nezavisan element u odnosu na strukturu objekta, pa je njena uloga u savremenim interpolacijama od izuzetnog značaja. Projektovanje fasadnog omotača u odnosu na karakteristike svjetlosti (prirodne i vještačke) kreće se od odgovora na prirodne elemente konteksta, preko tretmana svjetlosti kao materije, uloge svjetlosti u konstruisanju i transformisanju arhitekture, uloge svjetlosti u privlačenju pažnje, do komunikativne i interaktivne uloge svjetlosti u mediogradovima. Nasuprot brojnim primjerima mega skulptura, primjeri fetišizirane apstrakcije, raskidanja sa kontinuitetom mjesta, pravilan tretman fasadnog omotača može doprinijeti da se prostor doživljava kroz sva čula, akcentujući emotivni karakter objekta i sklad između fasadnog omotača i doživljava izgrađenog prostora, posredstvom svjetlosti.

Tehnološke uslovljenosti tradicionalne arhitekture, skup prirodnih karakteristika jednog mjesta (morfoloģija, klima i sl.) mogu poslužiti kao ideja u oblikovanju i odgovor ka energetski racionalnom građenju. Upotrebom svjetlosti (prirodne i vještačke), igra masa zatvorenih, polu otvorenih i otvorenih prostora u unutrašnjosti volumena, ohrabruje rad sa složenim elementima, koji podstiču i savremeno interpretiranje tradicionalnih elemenata na pojedinačnim objektima, čvrsto uklopljenih u urbanu matricu, sa jakim akcentom na kulturni identitet. Era tehnologije i primjene novih materijala vrlo često radikalno raskida sa tradicijom, mjestom i identitetom.

The town was developing from the other side of Morača River (New town), transcending from classicist town (from the end of 19th century to 1958) into a functionalist town with clear features the then urbanization trend. In this sense, New town caused the conflict between the need for preservation of historical heritage of the town, while the New town strived to become modernist counterpoint to old town traditionalism. Today, the New town, built by very heterogeneous architecture and disparity contents, has been characterized by contradiction and tension. Architecture in this sense is the reflection and presentation of reality.

Exactly this attitude towards the heritage makes such mostly preserved ambience unit additionally important in the context of observation of tendencies in further development of its street array, and thus the whole town image. Bokeška Street is an important architectural and artistic segment of Mirko's (New) town, built according to town project of Russian engineer Vladimir Ivanovič Vorman. New town creation brings the contours of neoclassicism of the 19th century, along with artistic image of secessionism and eclecticism of buildings between two wars. These buildings in partially altered shape are actually concentrated in Bokeška Street, and as such, they have acquired certain level of historicity and ambience, therefore, today we accept them as authentic elements of the urban fabric.

4. Design of façade sheath as interpolation element

The root of the word "façade" is related to Latin word *facies* (face). Façade represents the face of the building and the component by which the building is most directly identified. Contemporary architecture is increasingly oriented towards the treatment of façade sheath as independent element, by adding multi-layer element into the meaning and functions.

Façade does not represent the "border" anymore, which closes certain volume, but it represents the tie between the nature, environment, building and interior volume. The number and multi-layer element of functions undertaken by the façade, technical characteristics it encompasses, additional complex meanings and interpretations

intertwined with these processes, require critical view of physical, functional and symbolic border of the façade, and aperture in general. "New technologies, materials and their possibilities in use provided encouraging motive to architecture, as conceptual programmes may ensure their existence in future" [Ugljen Ademović, 2012].

Term "sustainable" is frequently imposed along with technological solutions, by hinting the architecture which appreciates its natural environment, while technological solutions serve to contribute to the preservation of natural values and resources, by preserving identity and ensuring the comfort by its tectonics, proportions and harmony.

Observing the sheath of the building as the element of building interior with the environment "both in technical and semantic terms, as one-of-a-kind envelope which, in contemporary architecture, represents a complex system which defines and articulates the mentioned topics in layers" [Ugljen Ademović, 2012]. The work provides an overview of the role of light (both daily and artificial) in façade treatment on the examples of contemporary interpolations. The use of classical elements has been analysed and transposition of traditional or natural language has been indicated, as universal bioclimatic response to the conditions of locality, by transforming their formal possibilities using new technological achievements. It has been shown that such architecture may be interpolated and returned to the place and related to the events in space and it may contribute to the change of face and ecological image of our towns, in general. The envelope of the building, by development of contemporary technological solutions, has been treated as independent element with regard to the building structure, so its role is of paramount importance in contemporary interpolations. Design of façade sheath with regard to the characteristics of light (natural and artificial) ranges from the response to natural elements of the context, via treatment of light as substance, the role of light in constructing and transforming architecture, the role of light in attracting attention, to the communicative and interactive role of light in media towns.

Arhitektura je radikalno transformisala svoje formalne mogućnosti, tehnološkim napretkom i dizajnom novih programa koji omogućavaju kalkulacije složenih struktura i oblika. Sredinom 90-tih godina novi načini digitalne obrade slika i simulacije objekata uticali su i na način izražavanja u arhitekturi, koji transformiše arhitektonsku sliku u događaj. Kao takva, arhitektura počinje da raskida sa duhom mjesta, a slojevitost i kompleksnost istorijskog konteksta biva zanemarena. Tehnologija nastoji da standardizuje arhitekturu, učini je uniformnom, što rezultira globalizacijom arhitektonske misli. U skladu sa tim, prirodi savremene arhitekture nije svojstveno da se prilagođava istorijskom urbanom kontekstu, pa su kao takvi novi objekti/strukture često u oprečnom odnosu sa kontekstom, ignorišu ga i konfrontiraju mu se.

Sudar između staroga i novoga, tradicionalnih materijala i savremenih tehnoloških rješenja dovodi do "hibridizacije" istorijskog urbanog konteksta, pa je na primjeru dogradnje Janus muzeja (Slike 10-13), napetost koja nastaje u pokušaju da se premosti raspon stoljeća, postignuta povlačenjem nove strukture u odnosu na ulični niz, postavljanjem novog objekta u indiferentan položaj u odnosu na zatečene strukture. Na taj način autor je svoju likovnost i estetiku uspio da usaglasi sa istorijskim kontekstom i ublaži morfološki raspon, koji se nije mogao potpuno izbjeći.

5. Principi i uloga savremenih interpolacija u istorijskom urbanom kontekstu na primjeru Bokeške ulice

"Gradotvornosti jednakovremeno doprinosi proces interpolacije ili ugradbe urbanih događaja kao i uobičajeno definirana fizička arhitektonska interpolacija - radi se o simultanim i paralelnim strategijama ustroja urbaniteta" [Mrduljaš, 2011]. Interpolacija se javlja kao najjaktivniji vid urbane obnove, a izvedena je od francuske riječi interpoler, što bi značilo umetanje – unošenje novog objekta u već postojeće istorijsko urbano tkivo, koje potom postaje "estetski furnir" novih izgrađenih struktura.

Prema Bernardu Tschumiju, da bi se realizovao harmoničan i estetski prikladan objekat u istorijskom ambijentu, neophodno je istražiti odnos između: koncepta, konteksta i sadržaja [Tschumi, 2005]. Ovaj odnos se može kretati od ravnodušnosti, reciprociteta do potpunog sukoba, pa se sugerise arhitektama da više usmjeravaju svoju aktivnost ka istraživanju i materijalizaciji koncepta, nego ka oblikovanju.

Slojevitost i kompleksnost istorijskog urbanog konteksta treba da bude jedan od ključnih faktora koji se uzima u razmatranje prilikom savremenih interpolacija u prostoru. Parametri kvaliteta i zakonitosti interpolacije koji utiču na urbanu formu i tipologiju nasljeđa kao i pouke za savremeno projektovanje razmatraju se kroz [Idrizbegović-Zgonić, 2009]:

5.1. Valorizaciju postojećeg, na sve načine i to:

- objektivnu valorizaciju – ona koju je naše vrijeme izreklo ili naznačilo kao svoj odnos prema naslijeđenom prostornom oblikovanju nekog ambijenta ili cjeline. Objekat/struktura mora imati racionalan odnos prema prirodnim, klimatskim i morfološkim uslovima (što se odražava i na energetska efikasnost i racionalnost), te stvarati funkcionalno racionalan i upotrebljiv prostor, aktivirati okolni prostor kao sastavni dio dijela objekta.
- subjektivnu valorizaciju – ona valorizuje valorizovano i utvrđuje autorov lični afinitet prema određenom ambijentu.

5.2. Identifikovanje sa prostorom

- pokušaj autora da pronikne u srž prostornih odnosa u ambijentu. Objekat/struktura vizuelno estetski moraju stvarati kvalitetne odnose sa okolinom u mjerilu, proporciji, volumenima, materijalima stvarajući kontinuitet, akcentirati postojeće pozitivne karakteristike prostora. Neposredni kontakt istorijskog konteksta i novoprojektovanog objekta vrlo često se rješava kroz: usaglašavanje ritma otvora na fasadi, materijala, masa, volumena, rastera, stilsko usaglašavanje, transponovanje i sl.

5.3. Vlastitost izražavanja

- način izražavanja ili jezik oblika mora biti u skladu sa vremenom u kome se gradi, jer je arhitektura odraz svog vremena.

Unlike numerous examples of mega sculptures, the examples of fetish abstraction, breaking ties with continuity of the place, correct treatment of façade sheath may contribute that the space be experienced through all senses, emphasizing emotional character of the building and harmony between façade sheath and impression of built space, by the means of light.

Technological dependencies of traditional architecture, the set of natural characteristics of a place (morphology, climate, etc.) may serve as an idea in shaping and response towards energy efficient construction. The use of light (natural and artificial), the play of masses of closed, half-open and open spaces in interior of volume will encourage the work with complex elements, which also encourage contemporary interpretation of traditional elements on individual buildings, firmly integrated in urban matrix, with strong accent to cultural identity.

The era of technology and application of new materials very frequently radically breaks ties with tradition, place and identity. Architecture has radically transformed its formal possibilities by technological progress and design of new programmes which enable the calculations of complex structures and forms. In the mid-nineties, new ways of digital production of images and simulation of objects influenced also the manner of expression in architecture, which transforms architectural image into event. As such, architecture has started to break ties with the spirit of place, while stratification and complexity of historical context have become neglected. Technology tends to standardize architecture, make it uniform, which results in globalization of architectural thought. Accordingly, the nature of contemporary architecture is not characterized by adapting to historical urban context, so such new buildings/structures are frequently in opposite relationship with context, ignoring and confronting it.

The collision between the old and the new, traditional materials and contemporary technological solutions, leads to "hybridization" of historical urban context,

so in the example of Janus museum (Images 10-13), the tension occurring in the attempt to bridge the span of the century has been achieved by withdrawing new structure against the street array, by setting a new building into an indifferent position against the found structures. Thus the author managed to harmonize his art and aesthetics with historical context and mitigate morphological range, which could not be fully avoided.

5. Principles and role of contemporary interpolations in historical urban context

"Interpolation process or the process of integration of urban events, as well as regularly defined physical architectural interpolation – simultaneous and parallel strategies of urbanism system, simultaneously contribute to the construction of a town" [Mrduljaš, 2011]. Interpolation appears as the most active type of urban recovery, and it has been made from French word: interpoler, which means: to embed – insert a new building into the already existing historical urban unit, which then becomes "aesthetic veneer" of newly built structures. According to Bernard Tschumi, in order to achieve harmonious and aesthetically appropriate building in historical surrounding, it is necessary to explore the relationship among: concept, context and content [Tschumi, 2005]. This relationship may move from indifference, reciprocity to absolute conflict, so it is suggested to architects to direct their activity more towards research and materialization of concept, rather than towards the shaping. Stratification and complexity of historical urban context should be one of key factors taken into consideration during contemporary interpolations in space. Quality parameters and legitimacy of interpolation which influence urban form and typology of heritage, as well as the lessons for contemporary design have been considered through the following [Idrizbegović-Zgonić, 2009]:

5.1. Valorization of the existing, in all manners:

- objective valorization the one proclaimed or denoted by our time as its relationship towards inherited spatial shaping of certain ambience or unit.

Slika 4: Izraz uvažavanja postojećeg istorijskog konteksta uz minimalne savremene intervencije Aneksandra Novičević – stambena jedinica u Bokeškoj ulici.

Figure 4: The role of contemporary interpolations in historical context, A. Novičević, residential unit in Bokeška Street in Podgorica.

Slika 5: Metodom ignorisanja postojećeg novim teži se uspostavljanja ravnopravnijeg odnosa kada arhitekta smatra da je potrebno naglasiti neki element / Andrea Pajković – poslovni inkubator u Bokeškoj ulici.

Figure 5: Methods of complementary contrast in design within the context historical urban pattern, A. Pajković, Bussines Centre in Bokeška Street in Podgorica.

Mora predstavljati generator inovativnosti i pozitivnih univerzalnih karakteristika arhitekture. Interpolirani objekat/struktura mora poštovati metafizičke aspekte konteksta (memorije mjesta, ambijent ...) i koristiti se fenomenologijom prilikom projektovanja prostora.

U istorijskom urbanom kontekstu moguće je djelovati kroz [Idrizbegović-Zgonić, 2009]:

Metodu imitacije – predstavlja oponašanje postojećeg ambijenta ponavljanjem one arhitekture koja je na određenom mjestu stajala i doprinosila cjelovitosti ambijenta, ili postupak kojim novi objekat unosimo u već postojeću istorijsku cjelinu i oblikujemo ga identično susjednom, istorijskom objektu. Ova metoda se graniči sa principom konzervativne restauracije kulturnih dobara. Na Slikama 3 i 4 pokazano je da je kohabitacija istorijskog urbanog konteksta, rekonstruisanog objekta i novih otvora uokvirenih u metalni ram koji funkcioniše kao ispust na fasadi i kontroliše upad dnevnog osvjetlajaja, uspjela da ojača strukturnu snagu kompleksa i ponudi novi, izuzetno snažan urbani ambijent.

Komplementarni dijalog sa postojećim – dijalog se može postići pomoću dva naizgled suprotna stava: isticanje ili ignorisanje. Metodom isticanja – naglašavanja teži se uspostavljanjem ravnopravnog odnosa naglasiti neki element vlastite arhitekture kako bi se uspostavio ravnopravniji odnos zatečenog i novoprojektovanog. Može se smatrati i prilagođavanjem novog objekta sa zatečenim istorijskim urbanim kontekstom. Na Slici 5 i Slici 6 prikazana su oba principa komplementarnog dijaloga sa postojećim, na dvije različite fasade istog objekta. „Suvremena arhitektura se treba izvoditi kroz odnose volumena, mjerila, ritma i morfološkog izgleda i da bude prikladna u povijesnim cjelinama, jer je svaka arhitektura naposljetku odraz svog vremena“ [Uskoković, 2014].

Komplementarni kontrast – ima zadatak da nadjača izraz postojećih struktra, kreiranjem osjećaja "napetosti" između volumena.

- Building/structure has to have rational relationship towards natural, climate and morphological conditions (which is reflected also on energy efficiency and rationality), create functionally rational and useful space and activate surrounding space as integral part of the building.
- subjective valorization – it estimates the value of the valued and defines author's personal affinity towards certain ambience.

5.2. Identification with space

- attempt of an author to reach the core of spatial relationships in the ambience. Building/structure visually and aesthetically has to create quality relationships with environment in measures, proportion, volumes and materials by creating continuity, emphasizing the existing characteristics of the space. Immediate contact of historical context and newly designed building has been frequently solved via: harmonization of rhythm of façade apertures, materials, masses, volumes, structural grids, style harmonization, transposition and the like.

5.3. Ownership of expression

- manner of expression or the language of shapes has to be in line with the time of building, as architecture is the reflection of its time. It has to represent generator of innovativeness and positive universal characteristics of architecture. Interpolated building/structure has to comply with metaphysical aspects of the context (memories of a place, ambience ...) and use phenomenology during the design of a space.

In historical urban context it is possible to act through the following [Idrizbegović-Zgonić, 2009]:

Imitation method – represents imitation of the existing ambience by repeating the architecture which was present at certain place and contributed to the entirety of ambience, or a procedure by which we insert a new building into the existing historical unit and shape it identically with the neighbouring historical building. This method adjoins the principle of conservative

restoration of cultural heritage. Images 3 and 4 present that cohabitation of historical urban context, reconstructed building and new apertures framed into a metal frame functioning as the outlet on the façade and controlling the inflow of daily light, has managed to strengthen structural strength of the block and offer a new, exceptionally strong urban ambience.

Complementary dialogue with the existing one – dialogue may be achieved by two apparently different attitudes: accentuating or neglecting. By establishing equal relationship, accentuating – emphasizing method tends to emphasize certain element of own architecture in order to establish equal relation between the found and newly designed. It can be also regarded as the adaptation of the new building to the found urban context. Images 5 and 6 display both principles of complementary dialogue with the existing one, on two different façades of the same building. "Contemporary architecture should be carried out through the relationships of volume, measures, rhythm and morphological outlook and be suitable in historical units, as each architecture is finally the reflection of its time" [Uskoković, 2014].

Complementary contrast – is assigned to overpower the expression of the existing structures, by creating the feeling of "tension" among volumes. The contrast is treated as aspiration for the opposite, non-harmonious. As this as the most delicate method which is frequently on the edge of decreasing the value of the context, affirming entirely new creative ideas which are frequently the demonstration of power and technological achievements, it was not frequently applied and it did not provide results which can be regarded as successful. It is favourite method of the so-called "star" architects. Dialectical provocation – represents a highly innovated concept, which "provokes" on several levels – from visual, functional, programme which is able to retain provocation blade, social critique during the long period of time, etc. It moves the limits of our perception, feelings and contemplations related to the space, so it may be turned into permanent values.

Slika 6: Metodom isticanja teži se uspostavljanju ravnopravnog odnos postojećeg i novoprojektovanog objekta / Marija Čaćić – stambeni objekat u Bokeškoj ulici.
Figure 6: Methods of contrast used as balancing element between new and existing architecture, M. Čaćić, Bokeška Street in Podgorica.

Kontrast se tretira kao težnja za suprotnim, neharmoničnim. Kako se radi o najdelikatnijoj metodi koja je često na granici da devalorizuje kontekst, afirmiše potpuno nove kreativne ideje koje su često i demonstracija moći i tehnoloških dostignuća, nije se često primjenjivala, niti dala rezultate za koje bi se moglo reći da su uspješni. Omiljen je kod arhitekata zvijezda ("star" arhitekti).

Nevena Mijušković - stambena jedinica u Bokeškoj ulici

Dijalektičku provokaciju – predstavlja visoko inovativan koncept, koji "provocira" na više nivoa - od vizuelnog, funkcionalnog, programskog koji ima sposobnost da zadrži oštricu provokacije, društvene kritike u toku dugog vremenskog perioda itd. Pomjera granice našeg percipiranja, osjećanja i razmišljanja o prostoru, pa se može pretvoriti u trajne vrijednosti.

6. Zaključak

Postavlja se pitanje konačnog stava kada je riječ o intervencijama u Bokeškoj ulici. Da li postoji uspješan model koji garantuje kvalitetan kompromis?

Kao što je rečeno na početku, jedna ideja je da se fenomen tradicije prihvata kao nepromjenljiva datost, a sadržaj koji nastaje metodom repliciranja, citiranja i prepisivanja se jedini prihvata i cijeni kao uspješan. Obično tragajući za vanvremenskim rješenjima, posežemo za prošlošću, tražeći rješenja u "oprobanim" istorijskim slikama. Ovakav pristup reflektuje teret prošlosti i veoma lako može da dovede do dvojake nepovoljnosti: "ili se prošlost i tradicija tretiraju kao statični fenomeni lišeni razvojnosti i zamrznuti u određenom trenutku, ili se formira proizvoljno tumačenje nasljeđa prepušteno krajnje subjektivnom stavu autora koji često svodi na nerazumijevanje" [Petrović, Rašković, 2011].

Sa druge strane, ideja je da potpuno novi prostorni sadržaji i vizuelni oblici, uspostavljeni prvi put u jednom vizuelnom okruženju, treba da izražavaju vrijednosti u vremenu u kome nastaju, kao i da budu njihov trag budućnosti. Raznorodnost izgrađenih sklopova koji čine cjelinu, ilustruju situaciju koju Benington opisuje kao „paradoks budućnosti prošlog“ po kome se pravila stvaranja cjeline uspostavljaju tokom njenog nastajanja, tako da djelo ima karakter događaja.

Slika 7: Dijalektička provokacija – izraziti kontrast nove membrane i svijetleće forme sa kubičnim strukturama. Funkcioniše kao spona između prošlosti i budućnosti.. "Koža" objekta predstavlja i njegov nervni centar sa svjetlosnim efektima koje pokazuju jedinstvene arhitektonske karakteristike / Ena Mihailović – Poslovni incubator u Bokeškoj ulici.

Figure 7: Architecture as a dialectic provocation; diametrical contrast between historical structured street and the new façade uses flat membrane, lights and clear cubic forms. This missing link ties past and future. The skin of the new building introduces new dialogue in the architecture of the street, E. Mihailović, Bussines Centre in Bokeška Street in Podgorica.

6. Conclusion

There is a question of final viewpoint regarding interventions in Bokeška Street. Is there any successful model which guarantees a quality compromise? As stated at the beginning, the only idea is that tradition phenomenon be accepted as unchangeable situation, while the content made by the method of replication, citation and transcription is the only one considered as successful. Usually in pursuit for timeless solutions, we turn to past, seeking for the solutions in "tested" historical images. Such approach reflects the burden of the past, and it may rather easily lead to dual adversity: "either the past and tradition are treated as static phenomena deprived of development and frozen in certain moment, or provisional interpretation of heritage is created, indulged to utterly subjective attitude of the author, which frequently leads to misunderstanding" [Petrović, Rašković, 2011].

On the other hand, the idea is that completely new spatial and visual forms, established for the first time in a visual environment, should express the values in time they occur, as well as be their trace of future. Diversity of built contents which make the whole illustrates the situation described by Benington as the "paradox of the future of the past" by which the rules of creating a unit are established during its creation, so that the work has a character of event. Bernard Tschumi in his text *Architecture and Transgression* says the following: "Architecture of pleasure is found where concept and experience of space abruptly coincide, where architectural fragments collide and merge into ecstasy, where architectural culture is endlessly deconstructed, and all the rules are

breached. There is no metaphoric end, only uneasiness and misbalance of expectations. It denies everything – typologies, morphologies, spatial compressions, logical constructions" [Tschumi, 2005].

Therefore, this paper points to the stratification and complexity of historical urban context that should be one of key factors taken into consideration during contemporary interpolations in space.

Because of that, interpolation as the most sensitive design task, and to that end, creation in the spirit of the time is less important than existence of the character of ambience (*genius loci*). By advocating for a very complex context analysis, not supporting either arbitrary eclecticism or a neglecting – non-contextual approach, which does not address the environment in which it emerges.

Derrida writes: "Heritage is not something provided as a whole. It is something that requires interpretations, selections, reactions, response and responsibility. When as a successor, you undertake responsibility, you are not simply subordinated to heritage, and you are not invited to simply maintain or preserve such heritage intact. You have to force it live and survive, and this is the process – selective and interpretive process" [Padgaonkar, 1997].

The acceptance of such concept requests the appreciation of mutual relations through their differences, for what it is necessary to establish new way of thinking, suitable to today's cultural moment. We find codes in spatial experience, which represent nothing else by spatialization of time, which are exactly the old historical town centres.

Slika 8: Potpuno ignorisanje istorijskog urbanog konteksta. Dizajn je prkosno utisnut sa svojim prepoznatljivim stilom, kompjuterski generisan ... dopunjen u kontrastu sa susjednim objektima jer radikalno "lomi" klasičnu simetriju na koju "naslanja" svoju estetiku / Nevena Mijušković - stambena jedinica u Bokeškoj ulici.

Figure 8: Ignoring as suspension method promote computer generated architecture language with detached relationship with surrounding buildings, N. Mijušković, Residential unit in Bokeška Street in Podgorica.

Bernard Tschumi u svom tekstu *Arhitektura i transgresija* piše: "Arhitektura užitka počiva tamo gdje naglo koincidiraju koncept i iskustvo prostora, gdje se arhitektonski fragmenti sudaraju i stapaju u ushitu, gdje je arhitektonska kultura beskonačno dekonstruirana, a sva su pravila prekršena. Nema metaforičnog kraja, samo nelagoda i neuravnoteženost očekivanja. Poništava sve – tipologije, morfologije, prostorne kompresije, logičke konstrukcije" [Tschumi, 2005].

Derida piše: "Nasljeđe nije nešto što je dato u celini. To je nešto što zahtijeva tumačenja, odabire, reakcije, odgovor i odgovornost. Kada kao nasljednik preuzimate odgovornost, vi niste jednostavno potčinjeni nasljedstvu, niste pozvani da prosto održavate ili čuvate ovo nasljeđe netaknutim. Morate ga natjerati da živi i preživi, a to je proces - selektivan i interpretativan proces" [Padgaonkar, 1997].

Stoga, ovo istraživanje ukazuje na slojevitost i kompleksnost istorijskog urbanog konteksta koji treba da bude jedan od ključnih faktora koji se uzima u razmatranje prilikom savremenih interpolacija u prostoru. Interpolacija je tog razloga najosjetljiviji projektantski zadatak, i da u tom smislu stvaranje u duhu vremena proizilazi iz veoma kompleksne analize konteksta, ne podržavajući proizvoljan eklekticizam, niti ignorantski – akontekstualni pristup koji ne tretira ambijent u kome nastaje.

Prihvatanje takvog koncepta traži uvažavanje međusobnih odnosa kroz njihove razlike, za šta je potrebno uspostaviti i novi način mišljenja, koji odgovara današnjem kulturološkom trenutku. Kodove nalazimo u prostornom iskustvu koji predstavljaju ništa drugo nego specijalizaciju vremena, što upravo i jesu stari istorijski gradski centri.

Bibliography

1. Bauman, Z. (1996): From pilgrim to tourist - or a short history of identity. New York University, New York.
2. Brolin, B. (1985): Arhitektura u kontekstu. Građevinska knjiga, Beograd.
3. Derrida, J. (1992): Générations d'une ville: mémoire, prophétie, responsabilité . Éditions de l'Aube, Paris.
4. Idrizbegović-Zgonić, A. (2009): Challenge of set frames. University of Trieste, Trieste
5. Kolacio, Z. (1978): Vizije i ostvarenja. Zagreb.
6. Krier, R. (2007): Gradski prostor u teoriji i praksi. Građevinska knjiga, Beograd.
7. Mrduljaš, M. (2008): Singularni objekti – arhitektura i filozofija. Birotisak doo, Zagreb.
8. Mumford, L. (1961): The City in History. Harcourt, Brace & World, New York.
9. Norberg-Schultz, C. (1980): Genius Loci: Toward a Phenomenology in Architecture. Rizzoli, New York.
10. Padgaonkar, N. (1997): An Interview with Jacques Derrida. Web Archive.
11. Petrović, B., Rašković, I. (2011): Tradicija – tranzicija, upotreba nasleđa u arhitekturi. Cicero, Beograd.
12. Radovic, R. (2009): Forma grada. Osnove, teorija i praksa. Građevinska knjiga, Beograd.
13. Relph, E. (2008): Place and Placelessness, Key Texts in Human Geography. Sage, London.
14. Rogić, I. (1991): Periferijski puls u srcu od grada. Zamke revitalizacije. Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
15. Schumacher, T. (1971): Kontekstualizam: Urbanistički ideali i transformacije. Antologija arhitekture XX vijeka. Građevinska knjiga, Beograd.
16. Shulz, C. (1980): Genius loci towards phenomenology architecture. College of Art library, Edinburg.
17. Švob – Đokić, N., Primorac, J., Jurlin, K. (2008): Kultura zaborava. Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
18. Tschumi, B. (2005): Event - Cities 3 (Concept vs. Context vs. Content). MIT Press, Boston.
19. Ugljen Ademović, N. (2012): Kritika – stimulans arhitektonskoj ideji. Dobra knjiga, Sarajevo.
20. Uskoković, S. (2014): Suvremena arhitektura u povijesnom ambijentu. Antibarbarus, Zagreb.